

С. Завальнюк,

аспірант кафедри цивільного права Національного
університету «Одеська юридична академія»

ЮРИДИЧНА ЛІМОЛОГІЯ: ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ В ПРАВОВОМУ РОЗУМІННІ КОРДОНІВ

Поняття «кордон» є одним з найуживаніших і у міжнародному праві, і в суспільній географії, і в юридичних науках. Проте теоретичні аспекти проблеми кордонів привертають увагу вітчизняних науковців не в значній мірі. У свою чергу закордонні науковці пішли значно далі, для них Border (Boundary) Studies ще з початку ХХ ст. є одним з пріоритетних напрямів досліджень територіальності. Але слід зауважити, що і західні вчені зосереджують дослідницьку увагу не стільки на теоретико-методологічних аспектах проблеми кордонів, скільки на дослідженні ментальностей та ідентичностей прикордонних територій. Теорія «розділеної спадщини історії західної півкулі» стала фундаментом мультикультуралізму як напрямку політики, базується на висновках ХХ століття, які сформулював Герберт Юджин Болтон у книзі «Іспанське прикордоння» [6].

Через те, що проблема кордонів є міждисциплінарною, і те, що вона часто використовується у міждержавних спорах з приводу територіальних претензій, виникає необхідність теоретико-методологічного осмислення усіх її граней, включаючи проблеми структури й змісту поняття, типології кордонів, співвідношення політичних, адміністративних, культурних кордонів тощо. Теоретична лімологія (від лат. *limes* — кордон) має напрацювання, які фокусують увагу на дослідженні кордонів, прикордонних територій, прикордонних інститутів, функцій та процесів створення кордонів, специфіки транскордонного співробітництва, пов'язаних із кордоном проблем безпеки.

Виникнення та розвиток лімології пов'язанні з історією людства, протя-

гом якої минуло багато війн та інших спорів, приводом для яких, як правило, були територіальні претензії, по закінченні яких було необхідно юридично оформити межі територій. Для визначення точних меж територій використовували знання професійних географів, тому С. І. Дмитріїва вважає, що лімологія бере свій початок з географії. На її думку, з цієї причини лімологія мала описовий характер, і до недавнього часу мав місце брак теоретичного осмислення проведених географічних досліджень. На сьогодні існують причини для створення методологічних та теоретичних рамок вивчення кордонів у різних аспектах [2, 6].

Пріоритетними напрямками лімологічних досліджень вважаються також проблеми прикордонної безпеки, впливу геополітичної ситуації на характер реалізації й захисту національних інтересів у прикордонному просторі, впливу міграційного чинника на ситуацію на прикордонні. Прикладні відгалуження лімології на сучасному етапі пов'язані з охороною кордону. Одним з них є прикордонологія, яка ставить собі за мету наукове забезпечення прикордонної політики.

Спеціальним об'єктом дослідження стає й дискурсивна складова транскордонності. Дедалі більшого розвитку дістають уявлення про прикордоння як соціальні конструкти, сформовані відповідними дискурсами. Предметом спеціального аналізу стають образи кордонів і погранич, у тому числі й значною мірою міфологізовані. Особливої актуальності набуває дослідження транскордонного співробітництва регіонів як територіальних утворень і співпраці на базі трудових, коопераційних та інших

локальних зв'язків між господарюючими суб'єктами або поселеннями двох і більше країн, що знаходяться в безпосередній близькості один від одного і розділені кордоном. Популярною є екополітична співпраця, що направлена на вирішення проблем транскордонних забруднень. У лімології сформувалася окрема міждисциплінарна галузь, що досліджує транскордонні еколого-політичні проблеми.

Поряд з лімологією тісно межує доволі популярна у світі субдисципліна, яка має назву Border (Boundary) studies («фронтир-студії»). Часто її сприймають як тотожність лімології або повністю вводять у її предметне поле. Та чинити так не зовсім коректно, оскільки лімологія — наука переважно політико-правова, базована на постулатах міжнародного права, в той час як Border (Boundary) studies робить акцент на міждисциплінарності досліджень у галузі політичної географії, історії, політології, економіки, соціології, культурології, екології та ін. «Розчинити» в лімології величезний масив історичних, культурологічних, етнологічних, релігієзнавчих та інших досліджень до цього часу не було доцільним. Проте сучасне надбання теоретичної лімології та взагалі юриспруденції дозволяє сформувати як науковий напрям юридичну лімологію, після чого є можливим постановня питання про її інтеграцію з «Border studies».

Під поняттям «юридична лімологія» розуміється наука, що вивчає кордони, прикордонні території, прикордонні інститути, функції та процеси створення кордонів та інше в юридичному просторі, тобто їх роль у правовому та державному житті. У свою чергу рівень дослідження юридичного напрямку лімології лишається невисоким; навряд чи можна визнати задовільним і рівень аналізу проблем кордонності й прикордоння. Але можна впевнено заявити, що при зацікавленості суспільства у формуванні теоретичних знань для розуміння кордонів, прикордоння та регіоналізму як державно-правових явищ є доцільним формування такої перспективної науки, як юридична лімологія.

Метою даної статті є концептуалізація вітчизняної юридичної лімології, усвідомлення її значення та її специфіка. Концептуалізація нового наукового напрямку — справа доволі непроста. У випадку юридичної лімології вона складна подвійно: адже йдеться про осмислення державно-правових відносин у величезному юридичному діапазоні, на мінливих міждержавних стиках, у перманентно конфліктних середовищах. Російський теоретик лімології В. Колосов зауважує: «Значення кордону в житті людей неможливо зрозуміти без аналізу його ролі в суспільній свідомості, самоідентифікації людини з територіями різного рангу (країною, регіоном, місцевістю)» [3]. Дослідження ситуацій лояльності та нелояльності передбачає неминуче заглиблення у сферу політології, крос-культурної взаємодії — у сферу культурології, міжетнічної взаємодії — у сферу етнології та ін.

Юридична лімологія зобов'язана виникнути у формування й розвиток центр-периферійних відносин, проаналізувати виникнення й еволюцію територіальних ідентичностей, організації транскордонних просторових систем тощо. Врешті-решт, вона не може не поглибитись і у сферу політичної географії, так чи інакше пов'язану із кордоном.

Тезаурус юридичної лімології ще слід упорядкувати. Орієнтуючись виключно на терміни, що знаходяться в арсеналі теоретичної лімології, не вдається уникнути суттєвих прогалин. Різноманітність і багатозначність основоположних термінів: кордон, прикордоння, регіон, регіоналізм тощо дозволяє поринути у майже безмежний простір контекстальності й різномислення. Неможливо усвідомити феномени кордонів, прикордоння й регіоналізму без використання понятійного інструментарію географії, історії, етнології, культурології, теорії комунікацій та ін.

Формуючи предметне поле юридичної лімології, слід зауважити, що нею неможливо повністю охопити категорію «кордон». У максимально широкому, філософському сенсі поняття «кор-

дон» споріднене з поняттям «перехід» і стосується найрізноманітніших граней людського співжиття. На думку Ю. Лотмана, кордони структурують увесь простір семіосфери на всіх рівнях і організують ієрархію цих рівнів [4, 258–260]. М. Бахтін робив наголос на тому, що «культура вся розміщена на кордонах, кордон проходить усюди, через кожен її момент» [1, 25]. На прикордоннях стикаються хаос і порядок, тут формуються точки перетину і вогнища біфуркацій, і саме на прикордоннях формується і своєрідна «прикордонна свідомість». Тому кордон — це межа між значеннями, маркер культури, лінія протистояння, форма дійсності і спосіб існування.

Юридичну лімологію, що досліджує кордони як державно-правове явище, цікавить кордонність, що має виразний територіальний вимір, тобто система державних, адміністративних, етнічних та інших кордонів, осмислена під кутом зору її впливу на соціокультурний розвиток та міждержавні відносини.

Особливе значення для лімології має розуміння поняття «державний кордон», адже саме йому присвячується ряд праць. Ними було максимально широко узагальнено надбання різних наук та виділено головні підходи до розуміння такого поняття, як «державний кордон», та визначено його типи. Один з критеріїв поділу підходів до розуміння феномена державного кордону є їх розмежування на традиційні та сучасні (постмодерністські). Так традиційно у вивченні кордонів застосовуються такі підходи: історико-картографічний, класифікаційний, функціональний, географо-політологічний.

Висновки, що отримали дослідники в межах традиційних підходів, були вельми важливими і своєчасними. Проте вказані підходи не враховували зв'язок між територією і населенням, між сутністю держави й особливостями кордонів. При цьому державні і внутрішні політичні та адміністративні кордони і культурні рубежі не розглядалися як єдине ціле, як система. Тому необхідність вироблення нових теорій дослідження фено-

мена кордонів стала актуальною. Нові підходи використовувались не замість, а разом зі старими, постійно вдосконалюючись.

Феномен державних кордонів традиційні підходи пояснювали політичними факторами, що трактували їх як дзеркало військової, економічної та іншої потужності сусідніх країн. Разом з цим сутність і політика держав, як і ієрархічні відношення між ними на глобальному та макрорегіональних рівнях, бралися до уваги дуже рідко. Самі держави виступали як незмінні даності, як «природні» регіони, діючи як єдине ціле. Практично ніколи державні і внутрішні політичні та адміністративні кордони не розглядалися як єдина система, що відповідало жорсткому розмежуванню досліджень по внутрішній та зовнішній політиці.

Саме тому вивчення кордонів вимагало свіжих теоретичних підходів. Стало зрозумілим, що кордони неможливо досліджувати виключно на рівні країни. Так, все більш помітну роль у світі відіграють наднаціональні організації, а з іншого боку, у відповідь на інтернаціоналізацію господарства та уніфікацію культури пробуджується регіональна самосвідомість. Тому ситуація в прикордонній зоні не може бути пояснена лише особливостями кордону між двома країнами.

З часом накопичувались передумови нової, постмодерністської парадигми аналізу. Постмодерністське направлення в лімології можна підрозділити на окремі підходи, що використовуються одночасно, і справа тільки в акцентах. Тим не менш на крайній випадок можна казати про декілька груп постмодерністських підходів.

Природною реакцією на аналітичні та методологічні глухі кути останніх десятиліть минулого століття і стала розробка постмодерністських концепцій лімології. Звичайно, постмодерністи не змогли запропонувати вичерпного розв'язання всіх суперечностей лімології. Але їх праці дали сильний поштовх науковому пошуку, сприяли появі нових поглядів на традиційні проблеми і доз-

волили сформувати порядок досліджень на найближче майбутнє.

Серед сучасних (постмодерністських) підходів виділяються такі: світо-системно-ідентичнісний, геополітичний, соціокультурний, «ПСП-підхід» («політика-сприйняття-практика»), екополітичний [3]. Тому для подальшого розвитку будь з якого наукового напрямку лімології є важливим визначення підходу для розуміння поняття «кордон», оскільки це буде сприяти подальшому вивченню конкретного кордону, визначенню типу кордону, його функцій, історії та процесу утворення, а також визначенню режиму кордону та прикордонного режиму. Слід зазначити, що для юридичної лімології відіграє визначну роль розуміння кожного з підходів, адже кожна із сфер, яких стосується той чи інший підхід, має своє відображення в державно-правовому житті кожної країни.

Неможливо не звернути увагу на те, що юридична лімологія відіграє важливу методологічну роль для сучасної юриспруденції. Вона дозволяє по-новому усвідомити межі та просторову ідентифікацію як правової системи, так і держави. Цей напрямок, в перспективі, буде впливати на розвиток законодавства та практику правового життя.

Для прикладу можна навести законодавство України, що прямо стосується державного кордону України, оскільки воно не містить в собі теоретичного матеріалу юридичної лімології, тим самим воно не використовує свій потенціал в повному обсязі.

Так, Закон України «Про державний кордон України» регламентує загальні положення щодо державного кордону України, встановлення режиму державного кордону та прикордонного режиму, охорони державного кордону, відповідальності за порушення законодавства про державний кордон України.

Є важливим той факт, що цим законом передбачено конкретний тип державного кордону між всіма державами, які межують з Україною, встановлено однаковий режим державного кордону та прикордонний режим, однакову охорону державного кордону

та однакову відповідальність за порушення законодавства про державний кордон України на будь-якій ділянці державного кордону. При цьому законодавцем не враховується геополітичне положення України, її взаємовідносини з державами, що межують з Україною, персонально з кожною окремо, напрямки здійснення державою міжнародної політики, інтереси населення та всі інші явища, що впливають на всі сфери буття держави.

Тому можна звинуватити діюче законодавство, що стосується кордонів, у бідності на застосування сучасних теоретичних досягнень. Слугувати прикладом може також визначення державного кордону України, що надає нам Закон України «Про державний кордон України»: «Державний кордон України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України — суші, вод, надр, повітряного простору» [5]. Для формування цього визначення застосовано лише географо-політичний підхід. До розуміння державного кордону не було використано весь теоретичний потенціал, наданий результатом лімологічних досліджень. Саме використання нових підходів у майбутньому зможе закріпити на законодавчому рівні більш конкретне визначення державного кордону, що буде сприяти поліпшенню застосування законодавства, дасть поштовх до його розвитку, що у свою чергу вплине на збагачення напрямків державної політики, розширить її діапазон та можливості для її реалізації, адже інститут державного кордону майже в усіх сферах свого буття тісно пов'язаний з політикою.

До цього часу кордони та їх інститути не розглядалися у юридичному просторі. Натомість в географії, політології, історії, соціології та в багатьох інших наукових напрямках просувається осмислення лімології в рамках їх предметів дослідження.

На сучасному етапі розвитку юриспруденції необхідність осмислення місця і ролі юридичної лімології в системі юридичних наук є незаперечною, цьому

буде сприяти розробленню загальнотеоретичних засад юридичної лімології. Тому слід указати, що юридична лімологія досі ніким ще не була розвинена в повній мірі як юридична наука, яка поновому визначила розвиток та правове регулювання кордонів.

Ключові слова: лімологія, теоретична лімологія, Border (Boundary) Studies, юридична лімологія, кордонність, кордон, державний кордон.

У статті розглядається перспектива наукового напрямку юридичної лімології. Стаття концептуалізує вітчизняну юридичну лімологію, її значення та специфіку. Аналізується значення юридичної лімології як продукту надання юридичної спеціалізації теоретичній лімології, співвідношується поняття науки лімології з закордонним аналогом Border (Boundary) Studies, окреслюються межі майбутніх досліджень юридичної лімології та передумови нових підходів до розуміння феномена державного кордону.

В статье рассматривается существование и развитие такого научного направления, как юридическая лимология. Статья концептуализирует отечественную юридическую лимологию, ее значение и специфику. Анализируется значение юридической лимологии как продукта юридической специализации теоретической лимологии, соотносится понятие лимологии с зарубежным аналогом Border (Boundary) Studies, определяются границы будущих исследований юридической лимологии, исследуются предпосылки новых подходов к пониманию феномена государственной границы.

The article deals with the prospect of existence and development of this scientific direction as Juridical limology. This article conceptualizes national legal limology, it's significance and specificity. It analyzes significance of the Juridical limology as a product of juridical specialization of theoretical limology, interrelates the concept of limology as science with its foreign analogue Border (Boundary) Studies, we outline the limit of future research of the Juridical limology and we investigate the predictors of approaches to understanding the concept of the phenomenon of the state border.

Література

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин ; сост.: С. Г. Бочаров ; текст подгот.: Г. С. Бернштейн, Л. В. Дерюгина ; прим. С. С. Аверинцева, С. Г. Бочарова. — М. : Искусство, 1979. — 424 с.
2. Дмитриева С. И. Лимология : учеб. пособие / С. И. Дмитриева ; Воронеж. гос. ун-т. — Воронеж : Изд.-полигр. центр Воронеж. гос. ун-та, 2008. — 112 с.
3. Колосов В. А. Теоретическая лимология: новые подходы [Электронный ресурс] // Международные процессы. — 2003. — Т. 1, № 3 (3), сент.-дек. — Режим доступа : <http://www/intertrends/ru/three/004.htm>.
4. Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. — СПб. : Искусство-СПб, 2000. — 704 с.
5. Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991 р. № 1777-XII станом на 18.09.2012 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 2. — С. 5.
6. Bolton H. The Spanish Borderlands: A Chronicle of Old Florida and the Southwest / Herbert Bolton. — New Haven : Yale University Press, 1921. — 320 p.